

Τεύχος 4 - Ιούλιος-Δεκέμβριος 2017

Της συντάξεως

Το τέταρτο τεύχος της «ΣΥΜΒΟΛΗΣ» κυκλοφορείται σε κρίσιμη περίοδο όχι μόνο για την εκπαίδευση και τους εκπαιδευτικούς αλλά κυρίως για την κοινωνία. Η υποβάθμιση όμως του επιστημονικού-ερευνητικού-συγγραφικού έργου κατά τις εν εξελίξει κρίσεις των στελεχών εκπαίδευσης προκαλεί εύλογο προβληματισμό. Βεβαίως οι διακατεχόμενοι από ερευνητικό πνεύμα και διάθεση θα συνεχίσουν «την ανωφερή και δυσπρόρευτον οδόν ανιόντες» χάριν του αγαθού

και κοινωφελούς σκοπού, όπως αυτός προβλέπεται από τη συνταγματική επιταγή (Σύνταγμα άρθ. 16). Οι φιλολογικές εργασίες καθώς και μία μαθηματικού χαρακτήρα δεν περιορίζει το ενδιαφέρον του παρόντος τεύχους. Αλλωστε ο λόγος είναι το κοινό υπόβαθρο όλων των επιστημών και, ως υπογραμμίζει ο παλαιός σοφός, «ουκ έστι πειθούς ιερόν άλλο πλην Λόγος»!

I.N. Ηλιούδης, δ.Φ

Περιεχόμενα

Η τριτοπρόσωπη προσωπική (δεικτική/κτητική) αντωνυμία στην ποίηση του Καβάφη

Γλωσσικές-υφολογικές επισημάνσεις

της Βασιλικής Τσάκνη

Δρ Φιλολογίας (Α.Π.Θ.), Μουσικό Σχολείο Λάρισας - Σελ. 2-7

Εμβαδό κάτω από τη γραφική παράσταση

του Παναγιώτου Κωνσταντίνου

μαθημ. MSc, MSc Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης - Σελ. 8-10

«Αν δε στοιχειώσεται άνθρωπο / γεφύρι δε στεριώνει»

Ετυμολογία, σημασιολογία, σχόλια

του I.N. Ηλιούδη

δ.Φ., Σχολ.Σύμβ.Φιλολόγων Λάρισας - Σελ. 11

Γραφείο Σχολικών Συμβούλων Β/θμιας Εκπ/σης Λάρισας

email: grss@dide.lar.sch.gr

Τεχνική Επιμέλεια: Ρούσσας Γεώργιος, καθηγητής Πληροφορικής Γυμνασίου Φαλάνης

**Η τριτοπρόσωπη προσωπική (δεικτική/κτητική)
αντωνυμία στην ποίηση του Καβάφη
Γλωσσικές-υφολογικές επισημάνσεις
της Βασιλικής Τσάκνη,
Δρ Φιλολογίας (Α.Π.Θ.), Μουσικό Σχολείο Λάρισας**

Οι επισημάνσεις που ακολουθούν συνιστούν μικρό μέρος ευρύτερης (μεταπτυχιακής) εργασίας με θέμα τη **γλώσσα και το ύφος των καβαφικών ποιημάτων** και ειδικά της διερευνώμενης αντωνυμίας. Το παρόν μέρος της εργασίας είναι δυνατό να αξιοποιηθεί ως υποστηρικτικό υλικό κυρίως στο μάθημα της **Νεοελληνικής Λογοτεχνίας της Α΄ Λυκείου** (όπου είναι δυνατό να επιλεγούν καβαφικά ποιήματα) ή και της **Γ΄ Λυκείου**.

Η εκ του σύνεγγυς ανάγνωση της ποίησης του Καβάφη καθιστά σαφές ότι ο ποιητής προσηλώνεται στη λέξη. Την τοποθετεί στον τίτλο ενός ποιήματος και αυτούσια ή παραλλαγμένη την ενσωματώνει σε στίχο/στίχους του ποιήματος, την επαναλαμβάνει, την προβάλλει, την αξιοποιεί, χτίζει πάνω της το ποίημα, τη σχολιάζει, συχνά αφού την εντάξει σε παραπομπές και έπειτα την ανεξαρτητοποιήσει, έξω πια από το φραστικό της περιβάλλον. Το ενδιαφέρον του ποιητή προσελκύουν η ρίζα της λέξης, η ετυμολογία της, ο γραμματικός της τύπος, η κατάληξή της, πάντα, βέβαια, ως φορείς ποιητικότητας. Ο Καβάφης παρατάσσει συνώνυμα, μιμείται φωνητικά λέξεις, χρησιμοποιεί μετωνυμίες, συνεκδοχές, μεταμορφώνει τη λέξη. Κέντρο, λοιπόν, της ποιητικής του είναι η λέξη· κάθε λέξη προερχόμενη από οποιαδήποτε πηγή, κάθε λέξη του προφορικού ή του γραπτού λόγου, κάθε λέξη που στην ποίησή του αποκτά τη δυνατότητα να λειτουργήσει ποιητικά.

Οι παραδοχές γενικά για την καβαφική γλώσσα/τη λέξη ισχύουν ασφαλώς και για ένα συγκεκριμένο μέρος του λόγου, την αντωνυμία. Ο Καβάφης, δηλαδή, χρησιμοποιεί και την τριτοπρόσωπη προσωπική

αντωνυμία με προφανείς ιδιωματικές ιδιαιτερότητες (π.χ. τον = του, τες = τις, κτλ.)· την επιφορτίζει με το βάρος της κεντρικής λέξης κάποιων στίχων, παίζει με την τοποθέτησή της σε διάφορα σημεία του στίχου με ποικίλους σκοπούς, εκμεταλλεύεται τις λεπτές νοηματικές αποχρώσεις που αυτή αποκτά εντός του συγκεκριμένου της.¹

Η ανάγνωση/γλωσσική-ερμηνευτική προσέγγιση του συνόλου της καβαφικής ποίησης και η συνακόλουθη ειδικότερη έρευνα στο πεδίο της χρήσης και των ρόλων της τριτοπρόσωπης προσωπικής/δεικτικής/κτητικής αντωνυμίας σε αυτή την ποίηση δείχνει² ότι: α) δίπλα σε επιρρήματα (κυρίως του τόπου) οι διερευνώμενες αντωνυμίες είναι καθαρά προσωπικές, β) οι ισχυροί τύποι τους δίνουν έμφαση στο πρόσωπο και λειτουργούν ως υποκείμενα ή αντικείμενα ρημάτων και μετοχών (ή και ως κατηγορούμενα), συμπληρώματα πρόθεσης, προσδιορισμοί ουσιαστικών κτλ., γ) όταν τίθενται πριν από ουσιαστικό είναι απλώς προσδιοριστικές, ενώ έμφαση προσδίδει η τοποθέτησή τους μετά από ουσιαστικό, μετά από συνδυασμό επιθέτου και ουσιαστικού, ή, πολύ περισσότερο, μεταξύ επιθέτου και ουσιαστικού, δ) ασφαλώς, σε κάθε περίπτωση η θέση τους μπορεί να επιλέγεται και για λόγους μετρικής οικονομίας, ε) οι ισχυροί τύποι τους

¹ Για πλήρες ευρετήριο όλων των τύπων της τριτοπρόσωπης προσωπικής αντωνυμίας, καθώς και για πίνακα συχνότητας της εμφάνισής τους στο σύνολο της καβαφικής ποίησης βλ. Βασιλική Τσάκνη, *Χρήσεις και ρόλοι της προσωπικής αντωνυμίας τρίτου προσώπου στην ποίηση του Κ.Π. Καβάφη*, πρωτεύουσα μεταπτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη, Α. Π. Θ., Τμήμα Φιλολογίας, 2004 (Βιβλιοθήκη Τομέα Μ.Ν.Ε.Σ.), σσ. 11-62.

² Τα πορίσματα της έρευνας που παρουσιάζονται στην παρούσα δημοσίευση αποτελούν μικρό τμήμα της πρωτεύουσας μεταπτυχιακής εργασίας της Βασιλικής Τσάκνη. Για το σύνολο των πορισμάτων βλ. ό. π.

ενισχύονται συχνά με την προσθήκη του οριστικού «ο ίδιος...», ενώ συχνά η αντωνυμία αυτός-ή-ό χρησιμοποιείται για να δηλώσει «ακόμη και...», στ) οι ισχυροί τύποι της τριτοπρόσωπης προσωπικής αντωνυμίας αποτελούν στην ουσία τύπους της δεικτικής αντωνυμίας αυτός-ή-ό (ή τούτος-η-ο, εκείνος-η-ο), ενώ κατά περίπτωση λειτουργούν και ως τύποι της οριστικής/επαναληπτικής, ή και της κτητικής αντωνυμίας, ζ) κατά την αξιολόγηση της συμμετοχής της διερευνώμενης αντωνυμίας σε επανερχόμενα συγκεκριμένα περιβάλλοντα διαπιστώνεται η συνδρομή της στη συζήτηση ποικίλων θεμάτων/θεματικών μοτίβων που φαίνεται να αγαπά ιδιαίτερα ο Καβάφης.

Συνεπώς, κατά τη διερεύνηση των ρόλων και των χρήσεων της τριτοπρόσωπης προσωπικής/δεικτικής (ή και κτητικής) αντωνυμίας στο σύνολο της καβαφικής ποίησης ειδικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν, ανάμεσα σε άλλα, ο συντακτικός ρόλος της, η συμμετοχή της στη νοηματική λειτουργικότητα, η δυναμική αξιοποίησή της μέσα σε επαναλαμβανόμενες συγκεκριμένες ενότητες, η σκόπιμη εμπλοκή της σε επανερχόμενα στην καβαφική ποίηση θέματα, αλλά και η επιλογή της συχνά για λόγους μετρικής οικονομίας.

Από όλα τα παραπάνω επιλέγεται εδώ να παρουσιαστεί **ενδεικτικά ο ρόλος της διερευνώμενης αντωνυμίας** στο πλαίσιο των **μετρικών αναγκών** των καβαφικών ποιημάτων.

Ενδεικτικά παραδείγματα επιλογής της αντωνυμίας αυτός-η-ο στη θέση της εκείνος-η-ο (και αντίστροφα) για λόγους νοηματικής και, κυρίως, μετρικής οικονομίας

«Κυανοί οφθαλμοί», στ. 2: [Δια την περιφρόνησιν οι ζωηροί φωστήρες] «δεν έγιναν αυτοί, ωραία Κιρκασία» [Ουχί οργής...λαμπτήρες, / της ευφροσύνης...δοτήρες, / της ηδονής...γλυκεία]: Το ποίημα είναι ομοιοκατάληκτο (στην πρώτη αυτή στροφή του: αβααβ), οπότε και η αντωνυμία τίθεται σε θέση που και την κατασκευή του στίχου να εξυπηρετεί (έτσι ώστε να μην θιγεί η ομοιοκαταληξία) και να συνδράμει τη συγκεκριμένη μετρική επιλογή, τον ιαμβικό 13σύλλαβο· για την αρμονική δόμησή του η αντωνυ-

μία τίθεται στον δεύτερο στίχο (θα μπορούσε να προηγείται π.χ. του «ζωηροί φωστήρες» ή να έπεται του «Κιρκασία»), ενώ ο ποιητής επιτρέπει τη χασμωδία: «αυτοί-ωραία» (πάντως όχι δυσάρεστη, εξαιτίας της ανομοιότητας των φωνηέντων και της σύμπτωσής της με τομή) και πραγματοποιεί μια ιδιαίτερη μορφή διασκελισμού, κατά τον οποίο, τόσο το ρήμα της πρότασης, όσο και ο προσδιορισμός του ουσιαστικού του πρώτου στίχου (δηλαδή η αντωνυμία «αυτοί»), τίθενται στον δεύτερο στίχο. Όσο για τη δυνατότητα αντικατάστασης της αντωνυμίας «αυτοί» από την «εκείνοι», ενδεχομένως υφίσταται (με συνίτηση στη θέση της χασμωδίας, χωρίς να αναιρεθεί, κατά τα άλλα, το είδος του μέτρου του στίχου), αλλά μια τέτοια προτίμηση πιθανόν να προκαλούσε αποστασιοποίηση από το οικείο και προσιτό των «Κυανών οφθαλμών» του τίτλου και, γενικότερα, του ποιήματος. Σε άλλη περίπτωση, η πιθανή επιλογή της αντωνυμίας «τούτοι» στη θέση της «αυτοί» θα δημιουργούσε τονικό πρόβλημα, ή, σαφέστερα, πρόβλημα αρμονίας.

«Πριάμου νυκτοπορεία», στ. 43: «Αλλά ο βασιλεύς αυτά δεν τα προσέχει» [φθάνει το άρμα του ταχύ, ταχύ να τρέχη.]: Η αντωνυμία «αυτά» ενσωματώνεται με εξαιρετική επιδεξιότητα στο συγκεκριμένο σημείο του ιαμβικού 13σύλλαβου (μετά την τομή, με αποτέλεσμα να ενισχύεται η δυναμικότητα και η βαρύτητά της). Καμιά από τις άλλες αντωνυμίες δεν θα μπορούσε να την αντικαταστήσει χωρίς να κλονίσει τη μετρική ισορροπία του στίχου (ίσως η «τούτα» να ήταν ανεκτή, παρά τον διαφορετικό της τονισμό. Ο τονισμός, πάντως, με την «αυτά» είναι απόλυτα κανονικός). Αξίζει να επισημανθεί η συνάφεια με τους στίχους 27-28: «ολίγα. Μόνην σκέψιν τώρα έχει / ταχύ, ταχύ το άρμα του να τρέχη.». Οι 11σύλλαβοι των στ. 27-28, εμπλουτίζονται στο τέλος του ποιήματος (στους στ. 43-44) με επιπλέον λέξεις/συλλαβές (γίνονται 13σύλλαβοι), την ίδια στιγμή που κορυφώνεται η ένταση της περιγραφής και ολοκληρώνεται η ανάπτυξη του θέματος. Το περιεχόμενο, βέβαια, παραμένει το ίδιο, αλλά η αντωνυμία, που προηγουμένως απουσίαζε, καθίσταται πια μετρικά απαραίτητη.

«Ελεγεία των Λουλουδιών», στ. 13: [Οσα λουλούδια...

ανθίζουν. / Αλλά...δεν μένουνε.] «Αυτά οπού ευφραΐνουν, αυτά πικραίνουνε·» [κ' επάνω...βγαίνουνε, / καθώς...χρωματίζουν.]: Η επανάληψη της αντωνυμίας «αυτά» μέσα στον ίδιο στίχο δημιουργεί μια ενδιαφέρουσα ρυθμική/μουσική ενότητα δύο μερών, επιτονίζοντας, υπόγεια, την αντίθεσή τους σε επίπεδο αναφορικότητας-ποιητικής γλωσσικής λειτουργίας. Η αντωνυμία, δηλαδή, εισάγει καθένα από τα δύο ρυθμικά ομοιογενή μέρη (μεταξύ αυτών υπάρχει παύση/τομή), ενώ η ίδια λειτουργεί παράλληλα αντιθετικά. Η αντωνυμία πάντως φαίνεται να επιλέγεται και για να υπηρετήσει την επιδίωξη του ποιητή ως προς το μέτρο του στίχου (ιαμβικός 13σύλλαβος), δηλώνοντας εξ αρχής, με τον τονισμό της, την απόφαση για ιαμβική κατασκευή.

«Αδύνατα», στ. 8: [...“Είναι αγαπητή / η μουσική που δεν δύναται να ηχήσει”. / Κ' εγώ θαρρώ ότι η πλέον εκλεκτή] «είν' η ζωή εκείνη που δεν δύναται να ζήσει.»: Η αντωνυμία «εκείνη» επιλέγεται για να μεγιστοποιήσει την αίσθηση της αδυναμίας να ζήσει κανείς την εκλεκτή ζωή (ας σημειωθεί ότι η αντωνυμία «εκείνη» λείπει από το προηγούμενο «μουσική», ενώ ενδεχομένως θα ενδυνάμωνε το σχετικά παράδοξα τονισμένο μέτρο του στίχου)· επιπλέον, ίσως επιλέγεται και για να διαφοροποιήσει το μέγεθος της αδυναμίας. Φαίνεται πως η αντωνυμία «εκείνη» αφενός επιδιώκει να παρουσιάσει τη ζωή απόλυτα μακρινή και άπιαστη και αφετέρου επιχειρεί να εξυπηρετήσει το μέτρο του 15σύλλαβου ιαμβικού στίχου. Η αντωνυμία «αυτή» π.χ. θα προκαλούσε αρνητική παρέμβαση στον τονισμό του στίχου. Η επιλογή της θέσης της αντωνυμίας «εκείνη» ενθαρρύνει την επίταση του νοήματος του ουσιαστικού που προηγείται και αποδεικνύεται ουσιαστικά λειτουργική στο μέτρημα και τον ορθό τονισμό των συλλαβών του στίχου, έτσι ώστε η πορεία προς την τελευταία του λέξη, η οποία ομοιοκαταληκτεί με την τελευταία του στ. 6 (οι στίχοι των δύο στροφών ομοιοκαταληκτούν ως εξής: αβαβ / αγαγ), να είναι απρόσκοπτη.

«Απιστία», στ. 5: «Είπε· Ποτέ αυτόν αρρώστια δεν θ' αγγίξει»: Η αντωνυμία «εκείνον» θα αποδιοργάνωνε τον ιαμβικό ανομοιοκατάληκτο 13σύλλαβο (που κυριαρχεί στο ποίημα³), αν και ενδεχομένως θα υποστή-

ριζε πιο σθεναρά την αναφορά σε πρόσωπο που ακόμα δεν είναι παρόν, το τέκνο της Θέτιδας και του Πηλέα («...τον βλαστό που θα 'βγαине απ' την ένωση των.»). Η αντωνυμία «τούτον» θα ανέτρεπε μάλλον τα δεδομένα του τονισμού. Ετσι, επιλέγεται η αντωνυμία «αυτόν»· το τέλος του ακούσματός της, μάλιστα, συμπίπτει με την παύση που ορίζεται από το τέλος του ημιστίχου (αν και μια πρώτη παύση έχει υποδειχθεί ήδη από την άνω τελεία μετά το «Είπε»), με την οποία η αντωνυμία αποκτά αυξημένη βαρύτητα (καθώς, μάλιστα, η αντωνυμία παρουσιάζει ομοιογένεια σε αριθμό συλλαβών και σε τονισμό με την προηγούμενη λέξη: «ποτέ»). Εντέλει, το πρώτο ημιστίχιο δομείται στη βάση τριών δισύλλαβων λέξεων, οι οποίες προσλαμβάνονται ιεραρχημένες, σύντομες, ρυθμικές, κατηγορηματικές, απόλυτα καθοριστικές για το μουσικό αποτέλεσμα (ηχούν σαν τυμπανισμοί/διακηρύξεις).

«Ο Γενάρης του 1904», στ. 1, 5: «Α οι νύχτες του Γενάρη αυτουνού», «Απελπισμένες νύχτες του Γενάρη αυτουνού»,»: Οι στίχοι 1 και 5 είναι οι εισαγωγικοί καθεμιάς από τις δύο στροφές του ποιήματος και ολοκληρώνονται με τον ίδιο ιδιόρρυθμο τύπο αντωνυμίας. Πετυχαίνεται, έτσι μια ομοιομορφία στην κατασκευή των στροφών, στο ηχητικό αλλά και ερμηνευτικό αποτέλεσμα και στο μέτρο. Αν και ο αριθμός των συλλαβών των δύο στίχων δεν είναι ο ίδιος, είναι, φυσικά, και οι δύο ιαμβικοί. Από τις 11 συλλαβές του στ. 1 και από τους τέσσερις στίχους της πρώτης στροφής, επιχειρείται κλιμάκωση (ανοδική πορεία) προς τις 14 συλλαβές του στ. 5 και τους πέντε στίχους της δεύτερης στροφής. Στο πλαίσιο αυτής της κατασκευαστικής μεθόδου στήνεται ένα αντιθετικό παιχνίδι με την αποκλιμάκωση (καθοδική πορεία) αισθημάτων. Δεν θεωρείται τυχαίο ότι η αύξηση συλλαβών τού, κατά τα άλλα πανομοιότυπου με τον στ. 1, στ. 5, πραγματοποιείται με τη χρήση του επιθέτου «απελπισμένες». Φαίνεται πως το μόνο που παραμένει αμετάβλητο

³ Filippo M. Pontani, *Επτά δοκίμια και μελετήματα για τον Καβάφη* (1936-1974), πρόλ. Γ. Π. Σαββίδη, εισαγ. Massimo Peri, Αθήνα, Μ. Ι. Ε. Τ., 1991, σ. 88. Για ζητήματα μετρικής στην καθαφική ποίηση βλ. και Χρήστος Παπάζογλου, *Μετρική και αφήγηση. Για μια συστηματική μετρική και ρυθμική ανάλυση των καθαφικών ποιημάτων*, Αθήνα, Μ. Ι. Ε. Τ., 2012.

είναι η αντωνυμία και η θέση της στους στίχους. «Αυ- τουνού» του Γενάρη οι νύχτες γεννούν οπτασίες και τις διαλύουν! Συνεπώς, η διαφοροποίηση εντοπίζεται στη σημασιολογική απόχρωση και τη συναισθηματική φόρτιση της αντωνυμίας κάθε φορά. Η ιδιωματική αξιοποίησή της ενθαρρύνει την απλότητα και την αυθεντικότητα των στίχων, ενώ υπηρετεί και τους σκοπούς της μετρικής σύνθεσης. Τέλος, διαπιστώνεται πως, γενικότερα, η αντωνυμία στην αρχή ή στο τέλος στίχου (η οποία συχνά επαναλαμβάνεται στην ίδια θέση και σε άλλο στίχο) επιφορτίζεται με σπουδαίο και πολυδύναμο ρόλο ενώ, συνήθως, και εξαιτίας του επιλεγμένου μέτρου δεν θα μπορούσε να αντικατασταθεί από άλλη.

«Τυανεύς Γλύπτης», στ. 22, 24: «αυτόν, μια μέρα του καλοκαιριού θερμή» [που ο νους μου ανέβαινε στα ιδανικά,] «αυτόν εδώ ονειρευόμουν τον νέον Ερμή.»: Η αμεσότητα της αντωνυμίας «αυτόν» αναδεικνύει την άμεση επαφή με το έργο του καλλιτέχνη (μάλιστα, το «αυτόν εδώ» του στ. 24 δεν αφήνει περιθώριο αμφιβολίας.). Οι δύο στίχοι ξεκινούν ομοiotρόπα. Η θέση της αντωνυμίας (ενισχυμένης από τοπικό επίρρημα τη δεύτερη φορά) στην αρχή των στίχων φαίνεται να είναι προϊόν σκόπιμης επιλογής. Ετσι, αρχικά εξυπηρετείται η οικονομία του ποιήματος, καθώς πετυχαίνεται η αναβολή της αποκάλυψης του ονόματος («Ερμή»). Ενώ αυτή αναμένεται έστω στον επόμενο στίχο, ο μακρύς διασκελισμός διαρρηγνύεται από έναν μεσολαβητικό στίχο, ενώ στην αρχή του τρίτου κατά σειρά στίχου η επανάληψη της αντωνυμίας «αυτόν (εδώ)» επιβραδύνει περισσότερο την αποκάλυψη. Η προσθήκη του επιρρήματος «εδώ» οριστικοποιεί το πρόσωπο, το οποίο τελικά αποκαλύπτεται στο τέλος του στίχου (οπότε συντίθεται το εξής ενδιαφέρον σχήμα: αρχή στίχου 22: αντωνυμία - τέλος στίχου 24: όνομα). Η αντωνυμία, με τον τονισμό της (το ίδιο ισχύει και για το «εδώ») συντελεί στην κανονικότητα του βαδίσματος του ιαμβικού 12σύλλαβου (οξύτονου 13σύλλαβου) και του 14σύλλαβου (οξύτονου 15σύλλαβου), στον οποίον διακρίνεται χασμωδία ανάμεσα σε όμοια φωνήεντα: «εδώ ονειρευόμουν». Τέτοιες χασμωδίες θεωρούνται επιτηδευμένες και υπερβολικές⁴ (ενδεχομένως στο συγκεκριμένο σημείο η παραδοχή

αυτή ενισχύεται, στον βαθμό που το «εδώ» προστέθηκε, χωρίς η παρουσία του να αποδεικνύεται απολύτως αναγκαία).

«Θεόφιλος Παλαιολόγος», στ. 1-2: «Ο τελευταίος χρόνος είν' αυτός. Ο τελευταίος των Γραικών / αυτοκρατόρων είν' αυτός. Κι αλίμονον»: Η χρήση του ίδιου επιθέτου στην αρχή των προτάσεων και της ίδιας αντωνυμίας στο τέλος τους ευνοεί την αίσθηση της κυκλικής ρυθμικότητας. Ο διασκελισμός που χωρίζει το ουσιαστικό από τον προσδιορισμό του προσλαμβάνεται χωρίς αμηχανία, στον βαθμό που προσδίδει έμφαση και στα δύο ονόματα. Ωστόσο, αυτός ο διασκελισμός τείνει να επεκταθεί ως την αντωνυμία του τέλους του στ. 2. Η υποδοχή της την πρώτη φορά ήταν αναμενόμενη, αλλά και η καθυστέρηση/αναβολή του δεύτερου ακούσματος της ίδιας αντωνυμίας δεν επηρεάζει αρνητικά τη ροή του ιάμβου, αντίθετα, φαίνεται να την υπηρετεί και με την επιλογή της θέσης της αντωνυμίας, η οποία, μάλιστα, δεν θα μπορούσε να είναι άλλη από την «αυτός».

«Οροφέρνης», στ. 1, 4, 45, 49: «Αυτός που εις το τετράδραχμον επάνω / αυτός είν' ο Οροφέρνης Αριαράθου» / «Αυτός που εις το τετράδραχμον επάνω / αυτός είν' ο Οροφέρνης Αριαράθου.». Οι στίχοι 1 και 4 είναι πανομοιότυποι με τους στ. 45 και 49. Πρόκειται για ιαμβικούς 11σύλλαβους στίχους, που εισάγονται με την αντωνυμία «αυτός». Η αντωνυμία αυτή λειτουργεί ως καθαρά δεικτική στους πρώτους στίχους, αποκτά, ωστόσο, αντιθετική απόχρωση στον τελευταίο στίχο (ο Οροφέρνης είναι, εκτός από αυτά που αφηγείται η ιστορία, εκτός από αυτά που φαίνονται, και κάτι άλλο, αυτό που αποκαλύπτουν οι στ. 46-48). Στους πρώτους στίχους υμνείται η ωραιότητα του Οροφέρνη, ενώ στους τελευταίους αποδίδεται η ωραία αισθητική εντύπωση που αυτός άφησε. Η λεπτή διαφοροποίηση στη λειτουργία της ίδιας αντωνυμίας⁵ αποτυπώνει την εξέλιξη που παρακολουθείται στη ροή των στίχων. Ετσι δικαιολογείται και η επιλογή της θέσης της αντωνυμίας στην αρχή των στί-

⁴ Ο.π. (σημ. 3), σ. 99.

⁵ Χ. Λ. Καραόγλου, *Ενα «σημείο στίξης» στα ποιήματα του Κ. Π. Κавάφη*, Θεσσαλονίκη, 1978, σ. 304.

χων, σε σημεία που να εξυπηρετεί τους όρους ενός είδους τεχνάσματος και να διαμορφώνει τις συνθήκες για το στήσιμο ενός λεκτικού παιχνιδιού: α) αυτός είναι...= αυτός που βλέπετε, αλλά: β) αυτός είναι...= είναι και κάτι άλλο. Εξάλλου, με τον ίδιο τρόπο προ-παρασκευάζεται και η αποκάλυψη του ονόματος (τρεις στίχοι τη μια φορά και τέσσερις την άλλη περιγράφουν την αντωνυμία «αυτός» ο στίχος που κάθε φορά ακολουθεί και που επίσης εισάγεται με την αντωνυμία «αυτός» φωτίζει το όνομα), με αποτέλεσμα η βεβαιότητα να διαδέχεται την αναμονή. Όσο για το μέτρο, ο τονισμός της συγκεκριμένης αντωνυμίας (στη θέση που βρίσκεται) ταυτίζεται με τον τονισμό του ιάμβου.

«Μέρες του 1903», στ. 8: [«Τα ποιητικά τα μάτια, το χλωμό το πρόσωπο,] / τα χείλη εκείνα δεν τα ήύρα πια.»: Στον βαθμό που η τακτική του Καβάφη να τοποθετεί την αντωνυμία μετά το ουσιαστικό για λόγους έμφασης φαίνεται να παγιώνεται, δεν μοιάζει σκόπιμο να διερευνηθούν οι πιθανότητες χρήσης μιας άλλης αντωνυμίας αντί της «εκείνα» (π.χ. «αυτά» πριν το ουσιαστικό). Ο σχολιασμός εδώ μπορεί να περιοριστεί στην ορθή ως προς τον τονισμό του οξύτονου 11σύλλαβου στίχου χρήση της αντωνυμίας «εκείνα», καθώς και στη θέση της μέσα σε αυτόν. Μετά την αντωνυμία ακολουθεί τομή, από την οποία απορρέει η επιμήκυνση της αίσθησης που αφήνει η αντωνυμία, ενώ ταυτόχρονα ενθαρρύνεται και η απελευθέρωση της φαντασίας και η διαμόρφωση νοσταλγικής διάθεσης. Η επιλογή της αντωνυμίας «εκείνα», εκτός από την ανάγκη να στηρίξει μετρικά τον στίχο, φαίνεται να υποκινείται και από την πρόθεση να καταδειχθεί η απώλεια, το πέρασμα στο παρελθόν, το αμετάκλητο της απομάκρυνσης από κάτι αγαπημένο. Η αντωνυμία «εκείνα» είναι απόλυτα συμβατή με την αναφορά στο παρελθόν.

«Ο ήλιος του απογεύματος», στ. 1, 19: «Την κάμαρην αυτή, πόσο καλά την ξέρω.», «η εβδομάς εκείνη έγινε παντοτινή.»: Η αντωνυμία «αυτή» χρησιμοποιείται όσο το αντικείμενο της όρασης και οι διαθέσιμες σε αυτήν σκηνές βρίσκονται κοντά. Η αντωνυμία «εκείνη», αντίθετα, αποτυπώνει τη συναισθηματική και χρονική αποστασιοποίηση από τα γεγονότα. Δεν

φαίνεται τυχαίο το γεγονός ότι το ποίημα αρχίζει με τη μια αντωνυμία (ζωντανές αναμνήσεις) και ολοκληρώνεται με την άλλη (αναπότρεπτο τέλος, απελπισία). Με τη σκόπιμη κάθε φορά επιλογή των αντωνυμιών και τη συνακόλουθη εξυπηρέτηση διαφορετικών υποδηλώσεων, συμπορεύεται και η επιθυμία της τεχνικά άψογης δόμησης ενός ιαμβικού 13σύλλαβου και ενός οξύτονου 15σύλλαβου στίχου. Οι στίχοι αυτοί θα αλλοιώνονταν μετρικά (ιδιαίτερα σε επίπεδο τονισμού) αν, π.χ. οι αντωνυμίες τους χρησιμοποιούνταν αντίστροφα. Τέλος, δεν πρέπει να αγνοηθεί η θέση τους κάθε φορά μετά από το ουσιαστικό που προσδιορίζουν και πριν από τομή, θέση που τις ενισχύει, επικυρώνει την ποιοτική τους αξία και επιβραδύνει την επίδρασή τους.

«Ο Δεμένος Ωμος», στ. 11: [και μ' άρεζε να βλέπω το αίμα. Πράγμα] «του έρωτος μου το αίμα εκείνο ήταν»: Ο ιαμβικός 11σύλλαβος στίχος θα καταλυόταν αν π.χ. στη θέση της αντωνυμίας «εκείνο» ήταν η «αυτό» (θα μπορούσαν, βέβαια, διαφορετικές αναγνώσεις να προτείνουν εναλλακτικά: η «αυτό» να προηγείται του «αίμα» ή η «εκείνο» να αντικατασταθεί από την «τούτο», χωρίς καμιά μετρική μετατροπή και αλλοίωση, αλλά καμιά ανάγνωση δεν μπορεί να παρέμβει στο τελειωμένο έργο του ποιητή, παρά να περιοριστεί στην πιθανή ερμηνεία της επιλογής του). Η αντωνυμία «εκείνο» έπεται του ουσιαστικού, τόσο για έμφαση όσο και από μετρική αναγκαιότητα. Πάντως, και μόνο η αναφορά στο παρελθόν δικαιολογεί απόλυτα τη χρήση της αντωνυμίας «εκείνο».

«Απ' το Συρτάρι», στ. 3, 8, 13: «Σε κάδρο δεν θα βάλω την φωτογραφία αυτή», «Σε κάδρο δεν θα βάλω την φωτογραφία αυτή», «αν με ρωτούσανε ποτέ γι' αυτήν.»: Η ομοιομορφία της κατασκευής (η επανάληψη του στ. 3 στον στ. 8) εξασφαλίζει τόσο τον επιτονισμό της αποφασιστικότητας του στίχου όσο και τη σκόπιμη σταθερότητα στη χρήση της αντωνυμίας. Η αντωνυμία «αυτή» τίθεται στο τέλος των δύο στίχων, μετά από το ουσιαστικό που προσδιορίζει, με συνέπεια την ένταση και την παρατεταμένη παραμονή του ηχητικού της αποτελέσματος. Η θέση της επιλέγεται και για την εξυπηρέτηση των μετρικών αναγκών του οξύτονου 15σύλλαβου στίχου (στη θέση της δεν θα μπορούσε

να βρίσκεται άλλη αντωνυμία). Η περιοδικότητα με την οποία εμφανίζεται ως τελευταία λέξη στίχου η αντωνυμία «αυτή» στο ποίημα επιβεβαιώνεται και από την παρουσία της στο τέλος του τελευταίου στίχου, στ. 13 (οξύτονου 11σύλλαβου). Η αντωνυμία καθίσταται πολύ ισχυρή, στον βαθμό που αυτή επιλέγεται για να ολοκληρώσει την ποιητική σύνθεση. Αυτή τη φορά έχει και τελικό ν, με αποτέλεσμα να αιωρείται μια αμυδρή αμφιβολία για ενδεχόμενη αναφορά σε κάποιον πρόσωπο (κι όχι στη φωτογραφία, όπως πριν). Πιο πιθανό, βέβαια, είναι το τελικό ν να προστέθηκε για την ευφωνία της τελευταίας λέξης. Πάντως, και σε αυτή την περίπτωση η αντωνυμία με τον τονισμό της και τη θέση της συντελεί στο κανονικό βάδισμα του ιάμβου.

«Πριν τους αλλάξει ο Χρόνος» στ. 3, 16: [Λυπήθηκαν μεγάλως στον αποχωρισμό των.] «Δεν το 'θελαν αυτοί: [ήταν η περιστάσεις.], [«Ομως να χωρισθούν] δεν το 'θελαν αυτοί.» [Ήταν η περιστάσεις.-...]: Το ποίημα αυτό είναι ένα από τα 18 δημοσιευμένα από τον Καβάφη μεταξύ 1915 και 1929) που παρουσιάζουν μετρική και οπτική ιδιομορφία⁶. Είναι γραμμένα σε βσύλλαβους και 7σύλλαβους και τυπωμένα με δύο τέτοιους στίχους δίπλα-δίπλα, διαχωρισμένους με ένα κενό. Εδώ, ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο ίδιοι ιαμβικοί βσύλλαβοι, που καταλήγουν στην ίδια αντωνυμία «αυτοί.». Έχει ήδη αναφερθεί ότι η αντωνυμία στην αρχή ή στο τέλος του καβαφικού στίχου ενέχει ιδιαίτερη βαρύτητα. Στους συγκεκριμένους στίχους, η θέση της αντωνυμίας σχετίζεται άμεσα με την επισήμανση των εξωγενών παραγόντων, στους οποίους οφείλεται ο χωρισμός (και οι οποίοι αναφέρονται κάθε φορά αμέσως μετά την αντωνυμία). Η παράταση και η δύναμη του ακούσματος της αντωνυμίας λόγω της θέσης της ελαχιστοποιεί ή και εκμηδενίζει την πιθανότητα απόδοσης ευθυνών στα πρόσωπα (που δεν προσδιορίζονται σαφώς, δεν κατονομάζονται, γεγονός που ενδεχομένως δικαιολογεί την ελαστικότητα στην πιθανή χρήση μιας άλλης αντωνυμίας, π.χ. της «εκείνοι». Κάτι

τέτοιο, ωστόσο, θα κλόνιζε τη σταθερότητα του μέτρου και της τυπογραφικής αποτύπωσής του, που, όπως αναφέρθηκε, είναι κοινά σε καθεμιά από τις 18 αυτές ποιητικές κατασκευές, με μια μόνο εξαίρεση, το ποίημα «Ομνύει»).

«Ωραία λουλούδια κι άσπρα ως ταίριαζαν πολύ», στ. 29: [μια φορεσιά μονάχα / τού είχε κάμει, και] «με το στανιό και τούτην, ...»: πρόκειται και πάλι για ένα από τα ποιήματα που ο Καβάφης έγραψε σε βσύλλαβους και 7σύλλαβους στίχους τοποθετημένους δίπλα-δίπλα (ημιστίχια, ζεύγη στίχων). Ο στ. 29 είναι 7σύλλαβος ιαμβικός και αν η αντωνυμία στο τέλος του ήταν π. χ. «αυτήν» (ή και «εκείνη(ν)») αντί «τούτην» θα ήταν βσύλλαβος, απόλυτα συμβατός, δηλαδή, με αυτή την κατασκευαστική τεχνική που περιγράφηκε και που προτιμά ο Καβάφης (πολύ περισσότερο, μάλιστα, αφού ο διπλανός στίχος είναι επίσης 7σύλλαβος). Επομένως, σε αυτήν την περίπτωση η επιλογή της αντωνυμίας (η μορφή της απηχεί γλωσσικές συνήθειες λαϊκών τύπων) υποτάσσεται κυρίως στον λαϊκό τόνο του ποιήματος⁷ και υιοθετείται στο πλαίσιο της κουλούρας του καφεeneίου και του υποβιβασμού του έρωτα σε εμπορική συναλλαγή.

Μερικές υφολογικές επισημάνσεις για το ποίημα «Ιθάκη»⁸: Ολο το ποίημα συνιστά **αλληγορία**⁹ («Άλληγορία ἐστὶ φράσις ἑτερόν μὲν τι <κυρίως> δηλοῦσα, ἑτέραν δὲ ἔννοιαν παριστῶσα»). Εμπεριέχει, όμως, **και άλλα σχήματα λόγου**, π.χ. προσωποποίηση¹⁰, στους στίχους: «Η Ιθάκη σ' έδωσε τ' ωραίο ταξίδι. / Κι αν πτωχική την βρεις, η Ιθάκη δεν σε γέλασε».

⁶ Για ζητήματα σαν αυτή την ιδιομορφία και άλλα σχετικά με τις μετρικές επιλογές του Καβάφη, βλ. Χρήστος Πατάζογλου, ό.π. (σημ.3).

⁷ Κ. Π. Καβάφης, *Τα Ποιήματα Β'* (1919 - 1933), Νέα έκδοση του Γ. Π. Σαββίδη, Αθήνα, «Ικαρος», 2000, σ. 121.

⁸ Η «Ιθάκη» είναι αδιαμφισβήτητη η «πατρίδα», στον βαθμό που αυτή η έννοια/τόπος ανακαλεί τα πιο ωραία χρόνια, τα παιδικά, ανέμελα χρόνια της αθωότητας, συνδεδεμένα με τον πατέρα και τη μάνα του καθενός.

⁹ Βλ. Tryphon II Gramm. De tropis. Πρβλ. και Συντακτικό της Νέας Ελληνικής Α', Β' και Γ' Γυμνασίου, σσ.180-1.

¹⁰ Βλ. Συντακτικό της Νέας Ελληνικής Α', Β' και Γ' Γυμνασίου. σ. 181.

Εμβαδό κάτω από τη γραφική παράσταση του Παναγιώτου Κωνσταντίνου, μαθημ. MSc MSc Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης

Περίληψη

Η παρούσα διδακτική πρακτική απευθύνεται σε μαθητές της Γ' Λυκείου και ο γενικός σκοπός της διδασκαλίας είναι ο υπολογισμός του **Εμβαδού κάτω από τη γραφική παράσταση** μιας συνεχούς και θετικής συνάρτησης ως το όριο ενός αθροίσματος ορθογωνίων με τη βοήθεια του θεωρήματος Μέσης Τιμής του Διαφορικού Λογισμού.

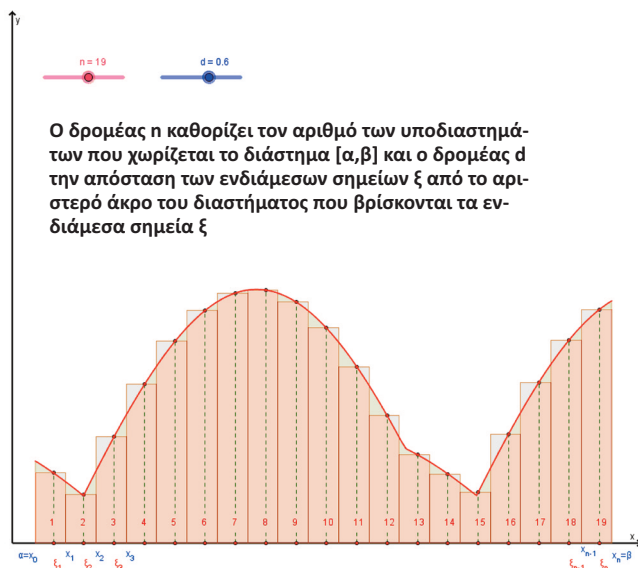
Δραστηριότητα 1

Εστω f μία συνεχής συνάρτηση σε ένα διάστημα $[a, b]$ με $f(x) > 0$ για κάθε $x \in [a, b]$ και Ω το χωρίο που ορίζεται από τη γραφική παράσταση της f , τον άξονα των x και τις ευθείες $x=a$ και $x=b$. Προκειμένου να υπολογίσουμε το εμβαδό του χωρίου Ω χωρίζουμε το διάστημα $[a, b]$ σε n ισομήκη υποδιαστήματα, μήκους

$$\Delta x = \frac{b-a}{n}$$

με τα σημεία $a = x_0 < x_1 < x_2 < \dots < x_n < b$. Σε κάθε υποδιάστημα $[x_{k-1}, x_k]$ επιλέγουμε αυθαίρετα ένα σημείο ξ_k και σχηματίζουμε τα ορθογώνια που έχουν βάση Δx και ύψος $f(\xi_k)$ (Ανδρεαδάκης, Κατσαργύρης, Μέτης, Μπρουχούτας, & Πολύζος, 2012). Το άθροισμα των ορθογωνίων αυτών είναι

$$S_n = f(\xi_1)\Delta x + f(\xi_2)\Delta x + \dots + f(\xi_n)\Delta x = \sum_{k=1}^n f(\xi_k)\Delta x = \Delta x \sum_{k=1}^n f(\xi_k)$$

Επισκεφτείτε την παρακάτω ηλεκτρονική διεύθυνση

<https://www.geogebra.org/m/AgrXbWJT#material/DM9nkmjd>

και πειραματιστείτε με τους δρομείς.

Ο στόχος αυτής της δραστηριότητας ο πειραματισμός των μαθητών με τη δυναμική αναπαράσταση της διαμέρισης του διαστήματος $[a, b]$ σε n υποδιαστήματα και η οπτικοποίηση της προσέγγισης του εμβαδού κάτω από τη γραφική παράσταση με ένα άθροισμα ορθογωνίων.

Δραστηριότητα 2

Σχηματίζουμε το άθροισμα

$$L_n = m_1\Delta x + m_2\Delta x + \dots + m_n\Delta x = \sum_{k=1}^n m_k\Delta x = \Delta x \sum_{k=1}^n m_k$$

με τα σημεία $\xi_k \in [x_{k-1}, x_k]$ για κάθε $1 \leq k \leq n$ επιλέγονται να είναι τα σημεία όπου η f ως συνεχής παρουσιάζει ελάχιστο το $m_k = f(\xi_k)$ στο διάστημα $[x_{k-1}, x_k]$. Το άθροισμα αυτό ονομάζεται **Κατώτερο Άθροισμα**.

Σχηματίζουμε το άθροισμα

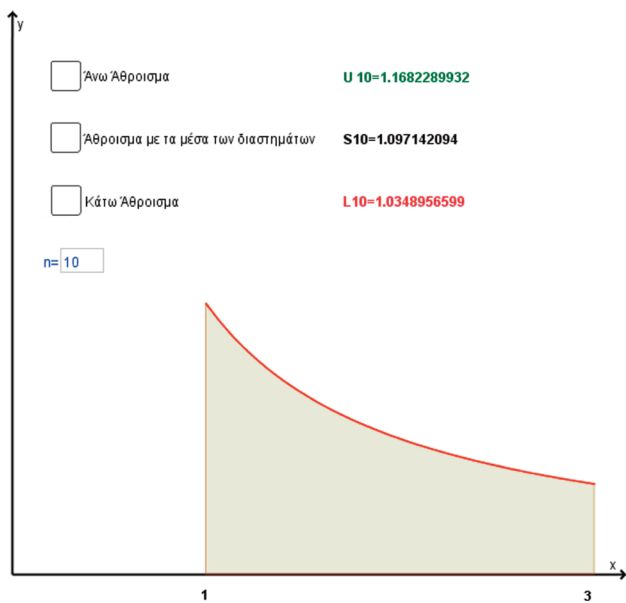
$$U_n = M_1\Delta x + M_2\Delta x + \dots + M_n\Delta x = \sum_{k=1}^n M_k\Delta x = \Delta x \sum_{k=1}^n M_k$$

με τα σημεία $\xi_k \in [x_{k-1}, x_k]$ για κάθε $1 \leq k \leq n$ να είναι το σημείο όπου η f ως συνεχής παρουσιάζει μέγιστο το $M_k = f(\xi_k)$ στο διάστημα $[x_{k-1}, x_k]$. Το άθροισμα αυτό ονομάζεται **Ανώτερο Άθροισμα**.

Σχηματίζουμε το άθροισμα

$$S_n = f(\xi_1)\Delta x + f(\xi_2)\Delta x + \dots + f(\xi_n)\Delta x = \sum_{k=1}^n f(\xi_k)\Delta x = \Delta x \sum_{k=1}^n f(\xi_k)$$

με τυχαία σημεία $\xi_k \in [x_{k-1}, x_k]$ για κάθε $1 \leq k \leq n$. Το άθροισμα αυτό ονομάζεται **Ενδιάμεσο Άθροισμα**.

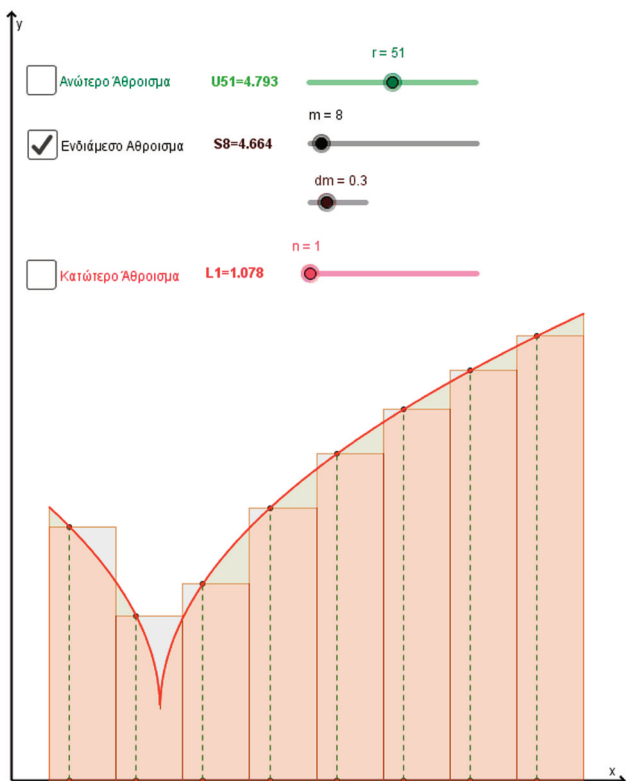

Επισκεφτείτε την παρακάτω ηλεκτρονική διεύθυνση

<https://www.geogebra.org/m/AgrXbWJT#material/qkqRurZ5>

και πειραματιστείτε με το Ανώτερο Αθροισμα U_n , το Κατώτερο Αθροισμα L_n και το Ενδιάμεσο Αθροισμα S_n για διάφορες τιμές του n με $1 \leq n \leq 1000$.

Δραστηριότητα 3

Επισκεφτείτε την παρακάτω ηλεκτρονική διεύθυνση

<https://www.geogebra.org/m/AgrXbWJT#material/u8s57Pwr>

και πειραματιστείτε με το Ανώτερο Αθροισμα U_r , το Κατώτερο Αθροισμα L_n και το Ενδιάμεσο Αθροισμα S_m για διάφορες τιμές των r, m, n με $1 \leq r \leq 500, 1 \leq m \leq 50, 1 \leq n \leq 500$ μετακινώντας τους δρομείς m, d, r που καθορίζουν τον αριθμό των υποδιαστημάτων που χωρίζεται το διάστημα $[a, b]$ και το δρομέα dm που καθορίζει τη θέση των ενδιάμεσων σημείων ξ στο Ενδιάμεσο Αθροισμα.

Στόχος αυτής της δραστηριότητας είναι οι μαθητές να καταλήγουν στα συμπεράσματα:

- $L_n \leq E \leq U_r$ για κάθε n, r
- $\lim_{n \rightarrow \infty} L_n = \lim_{n \rightarrow \infty} U_n = E$
- $L_n \leq S_m \leq U_r$ για κάθε n, m, r

όπου L_n είναι το κατώτερο Αθροισμα, S_m είναι το Ενδιάμεσο Αθροισμα, U_r είναι το Ανώτερο Αθροισμα και E το Εμβαδό κάτω από τη γραφική παράσταση της συνάρτησης.

Δραστηριότητα 4

Αν υπάρχει συνάρτηση F με την ιδιότητα $F'(x)=f(x)$, υπολογίστε το άθροισμα

$$S_n = f(\xi_1)\Delta x + f(\xi_2)\Delta x + \dots + f(\xi_n)\Delta x = \sum_{k=1}^n f(\xi_k)\Delta x = \Delta x \sum_{k=1}^n f(\xi_k)$$

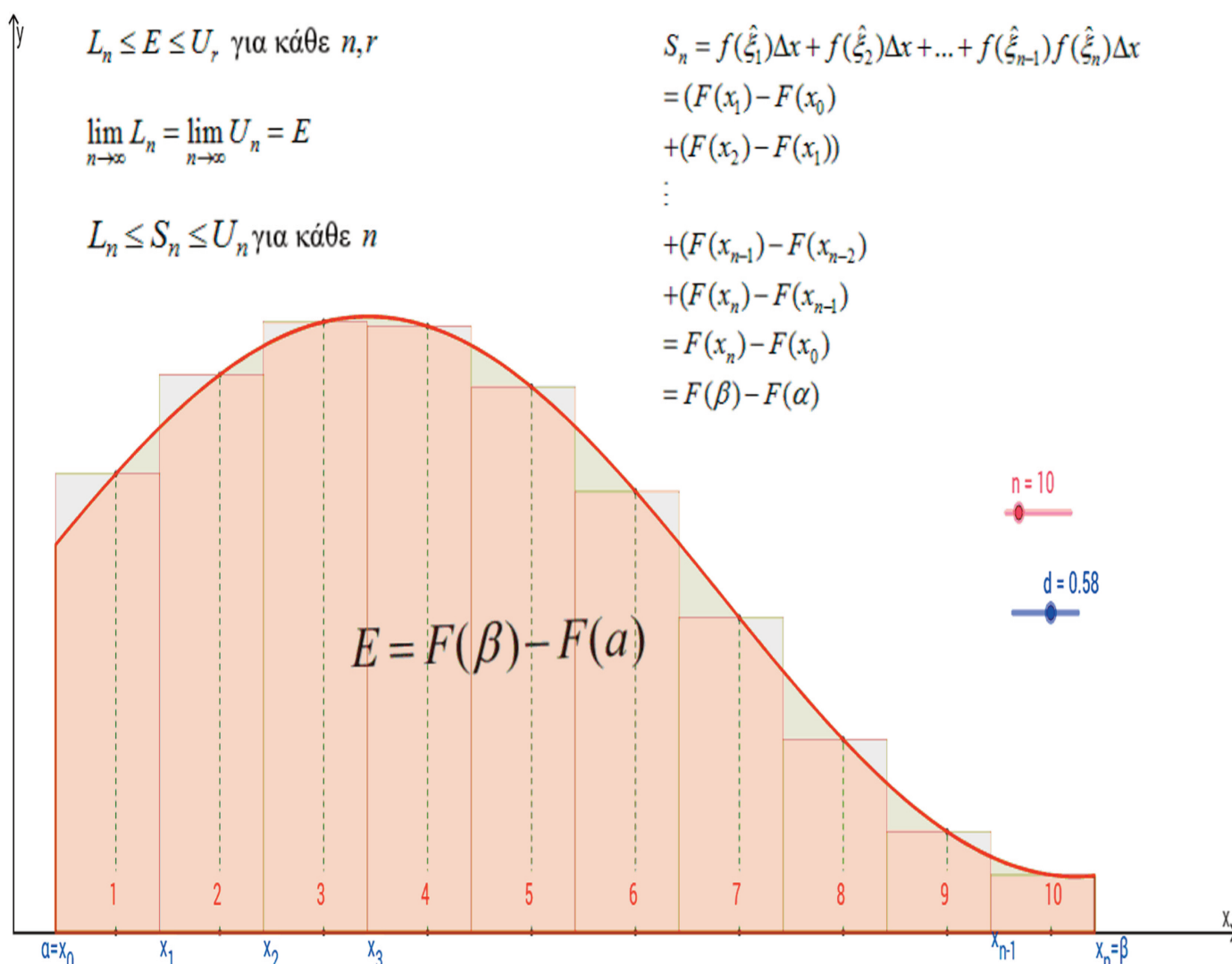
όπου

$$f(\xi_k) = F'(\xi_k) = \frac{F(x_k) - F(x_{k-1})}{x_k - x_{k-1}} = \frac{F(x_k) - F(x_{k-1})}{\Delta x}$$

με $\xi_k \in (x_{k-1}, x_k)$ όπως προκύπτει από την εφαρμογή του Θεωρήματος Μέσης για τη συνάρτηση F στο διάστημα $[x_{k-1}, x_k]$. Στη συνέχεια με τη βοήθεια αυτού του αθροίσματος και των συμπερασμάτων της προηγούμενης δραστηριότητας αποδείξτε ότι το εμβαδό E του χωρίου Ω που ορίζεται από τη γραφική παράσταση της f , τον άξονα των x και τις ευθείες $x=a$ και $x=b$ δίνεται από τον τύπο

$$E = F(b) - F(a)$$

Στόχος αυτής της δραστηριότητας είναι να διαπιστώσουν

οι μαθητές ότι

$$\begin{aligned}
 S_n &= f(\hat{\xi}_1)\Delta x + f(\hat{\xi}_2)\Delta x + \dots + f(\hat{\xi}_{n-1})f(\hat{\xi}_n)\Delta x \\
 &= (F(x_1) - F(x_0)) \\
 &+ (F(x_2) - F(x_1)) \\
 &\vdots \\
 &+ (F(x_{n-1}) - F(x_{n-2})) \\
 &+ (F(x_n) - F(x_{n-1})) \\
 &= F(x_n) - F(x_0) \\
 &= F(\beta) - F(\alpha)
 \end{aligned}$$

και στη συνέχεια αξιοποιώντας τη σχέση $L_n \leq S_n \leq U_n$ για

κάθε n και το συμπέρασμα της προηγούμενης δραστηριότητας ότι $\lim_{n \rightarrow \infty} L_n = \lim_{n \rightarrow \infty} U_n = E$ να καταλήξουν στο τελικό συμπέρασμα $E = F(\beta) - F(\alpha)$

Βιβλιογραφία

1. Ανδρεαδάκης, Σ., Κατσαργύρης, Β., Μέτης, Σ., Μπρουχούτας, Κ., & Πολύζος, Γ. (2012). *Μαθηματικά θετικής και τεχνολογικής κατεύθυνσης*. Αθήνα: Εκτυπωτική Α

«Αν δε στοιχειώσετ' άνθρωπο / γεφύρι δε στεριώνει»

Ετυμολογία, σημασιολογία, σχόλια

του Ι.Ν.Ηλιούδη, δ.Φ., Σχολ.Σύμβ.Φιλολόγων Λάρισας

Ο παραπάνω δεκαπεντασύλλαβος στίχος από τη γνωστή «παραλογή» (μπαλάντα) υπό τον τίτλο «Του γιοφυριού της Αρτας»¹ είναι ο κρισιμότερος ίσως του δημώδους αυτού στιχουργήματος, αφού επιβάλλει τη θυσία ανθρώπου ως προϋπόθεση στερεώσεως του γεφυριού και προφανώς υπαινίσσεται προέλευση παλαιότητα- ίσως προ-ιστορική- που τέτοια συγερά και απάνθρωπα συνέβαιναν, ενώ μέχρι πρότινος τουλάχιστον επιβίωνε η σφαγή πετεινών στα θεμέλια κτισμάτων, που κι αυτό βέβαια είναι αυτονόητα απαράδεκτο.

Το δημώδες αυτό στιχούργημα συμπεριλαμβάνεται στα Κείμενα της Νεοελλ-νικής Λογοτεχνίας της Γ' Γυμνασίου και συνήθως διδάσκεται. Με το παρόν άρθρο διατυπώνω τη διαφωνία μου για τη γραφή «στοιχειώσετε» θεωρώντας άστοχη και παραπλανητική την ετυμολογία από το «στοιχείο» και αυτό από το αρχ. «στοιχείον», όπως υφίσταται στα Ετυμολογικά Λεξικά και Ερμηνευτικά που δίδονται και στους μαθητές του Γυμνασίου². Και τούτο, επειδή το «στοιχείον» δεν έχει καμμία σημασιολογική συνάφεια με το σημααινόμενο του «στοιχειού» και του ως άνω «στοιχειώνω» (η συλλαβή -χειώ- προφερόμενη κατά συνίζηση). Κατά τη γνώμη μου λοιπόν το σημααινόμενο του δημώδους στοιχειώνω σχετίζεται και εν πολλοίς ταυτίζεται με το σημααινόμενο του αρχαιοελλ. «στυγέω»³, που σημαίνει «μισώ και αποστρέφομαι υπερβαλλόντως» και στην απλοελληνική προσέλαβε και την σημασία του θυσιάζω ως αποτέλεσμα της αποστροφής («λεκτικός τρόπος συνεκδοχής»). Ο πρωτομάστορας κλήθηκε να «στοιχειώσει» τη γυναίκα του, δηλαδή να την αποστραφεί και να τη θυσιάσει. Η ετυμολογία λοιπόν από το στυγέω> (στη δημώδη) * στυγε-ώνω > (με δάσυνση του γ) * στυχεώνω > στυχιώνω (πρβλ. στερεώνω > στεριώνω). Συνεπώς αυτή πρέπει να λαμβάνεται ως ορθή γραφή και κατά τη διδασκαλία ενώπιον των μαθητών. Τα δε σχόλια ν' αναφέρονται και στην αρχαιοελληνική μυθολογική αντίληψη περί Στυγός⁴, απ'

όπου το ρ. στυγέω. Κατά συνέπειαν η ορθή γραφή είναι: «Αν δε στυχιώσετ' άνθρωπο...». Εξυπακούεται ότι και το στοιχείο γραπτέον εφεξής στυχιό.

Ενα εύλογο συμπέρασμα από την παραπάνω επισήμανση είναι ότι η απλοελληνική ή δημώδης γραμματεία υφίσταται –προφορικά και εν μέρει– πριν τον 9^ο-10^ο αιώνα, (που θεωρείται *terminus post quem*)⁵, διότι διαφορετικά δεν δικαιολογείται η αντίληψη περί Στυγός κλπ.⁶. Παρεμφερής προβληματισμός θα μπορούσε να διατυπωθεί και για την παραλογή «Του νεκρού αδελφού», όπου η αναφορά στη Βαβυλώνα, η ανάμνηση της οποίας διατηρείται στον ανώνυμο ποιητή και στο λαό, υποδηλώνει μάλλον παλαιότητα εποχή και πάντως παλαιότερη της μεσοβυζαντινής περιόδου! Το θέμα αυτό όμως πρέπει ν' αποτελέσει ιδιαίτερη μελέτη.⁷

Σημειώσεις

¹ Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ' Γυμνασίου ΟΕΔΒ, (Α' έκδ.), Αθήνα 2006, σ.12-13, Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων (ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ 2012) σ.137-138, περί παραλογών βλ. Γιώργος Ιωάννου (επιμέλεια), Το δημοτικό τραγούδι Παραλογές (NEB), Αθήνα 1996, σ.7κ.ε., και για την παραλογή «Του γεφυριού της Αρτας» σ.44-47.

² Μ.Γαβριηλίδου κ.ά. Ερμηνευτικό Λεξικό Νέας Ελληνικής (Α' Β' Γ' Γυμνασίου) ΟΕΔΒ, Αθήνα 2008, σ.379, όπου λ.στοιχείο «ψυχή σκοτωμένου ανθρώπου ή ζώου που παραμένει στον τόπο, όπου σκοτώθηκε». Πρβλ. Χαράλ. Συμεωνίδη κ.ά. Λεξικό Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας (Α' Β' Γ' Γυμν.) ΟΕΔΒ, Αθήνα 2011, σ.264, όπου λ.στοιχέω > στοιχείον αλλά με τελείως διαφορετική σημασία.

³ Liddel-Scott, λ.στυγέω

⁴ P.Grimal, Dictionnaire de la Mythologie Grecque et Romaine, Paris 1969, 431-432 (Λεξικό της Ελληνικής και Ρωμαϊκής Μυθολογίας (ελλην.μτφρ.επιμέλεια Β.Ατσαλος) Θεσ/νίκη 1991, σ.633-634, P.Chantraine, Dictionnaire 'Etymologique de la langue Grecque, Histoire des mots, t.IV-1 (Π-Υ), Paris 1977, 1065-1066.

⁵ Ευάγγ. Αθανασόπουλος κ.ά. Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ 2012, σ.7. Το Συνέδριο Neogr.Medii Aevi II (Βενετία 1991) είχε ως θέμα τις «Αρχές της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας» και διατυπώθηκαν ποικίλες απόψεις.

⁶ Πρβλ. S.Baud-Bovy, La chanson populaire grecque du Dodecanese, Paris 1936, I, 174, Ιωάννου, Παραλογές, όπ.σ.45.

⁷ Πρβλ. Γιάννης Ν. Ηλιούδης, «Πρώιμα δημώδη πεζά Νεοελληνικά κείμενα», [Αρχές της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας] Neograeca Medii Aevi II, τ.Β, Βενετία 1993, 551-559.